

ชุมชนศรัทธา : การพัฒนามาบนฐาน อัตลักษณ์ชุมชนชายแดนใต้

**Chumchonsatta : Development through Community
Identity in Southern Border, Thailand.¹**

ณัฐพงศ์ จิตนิรัตน์² แวโรมลี แวบูละ³
และนพรินทร์ สุบินรัตน์⁴

Nathapong Chitniratna Waeromlee Waebula
and Noparin Subirat

¹ บทความจากรายงานวิจัยเรื่องชุมชนศรัทธา : การพัฒนามาบนฐานศาสนาและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ
ชุมชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้รับทุนสนับสนุนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ 2556

² ผศ.ดร. หน่ววิจัยประชาธิปไตยชุมชนเพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยทักษิณ
อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 90000

³ ผู้ประสานงานเครือข่ายชุมชนศรัทธา ชุมชนบ้านมั่นคงบูโปะ ตำบลตะลุโปะ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี
94000

⁴ ครูผู้ช่วย โรงเรียนภูกระดึงวิทยาคม ตำบลผานกเค้า อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย 42180

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของบทความนี้เพื่อนำเสนอวิวัฒนาการ ปัญหาและแนวทางสนับสนุนความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชนศรัทธาในการพัฒนาบนฐานอัตลักษณ์ชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูล ทั้งจากการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต และการประชุมเชิงปฏิบัติการ

การศึกษาพบว่าความรุนแรงนับแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ได้เกิดขึ้นดำรงอยู่และก่อผลกระทบอย่างไพศาล แต่การก่อตัวของเครือข่ายชุมชนศรัทธาที่มีจุดเริ่มต้นจากการสร้างพลังชุมชนและค่อย ๆ ยกระดับสู่การสร้างทางเลือกใหม่ พัฒนาระทั้งขับเคลื่อนเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการประชาชน ทำให้เกิดผลสำเร็จในการสร้างนวัตกรรมการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนและวัฒนธรรม การพัฒนากิจกรรมใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับความคาดหวังและความต้องการของชุมชน การคิดค้นกิจกรรมสู่ความยั่งยืนและการพึ่งตนเอง เกิดความภาคภูมิใจและเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนา หน่วยงานภายนอกให้การยอมรับและมีทัศนคติที่ดีในการส่งเสริม/ สนับสนุนการดำเนินงานของชุมชนมากขึ้น

ฉะนั้น การดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนศรัทธา ยังมีปัญหาหลายประการทั้งในระดับชุมชน/ เครือข่าย ปัญหาสถานะและตำแหน่งแห่งที่ และปัญหาการเสถียรอุดมคติ จึงเสนอว่าเครือข่ายชุมชนศรัทธาควรปรับโครงสร้างและระบบบริหารที่เน้นการกระจายอำนาจ มีกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพแกนนำทุกระดับ มีการสื่อสารสาธารณะ และการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับเครือข่ายองค์กรประชาชน/ ประชาสังคม ในเชิงนโยบายรัฐบาลควรกำหนดให้กระทรวงต่าง ๆ ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์การพัฒนา โดยมุ่งนำ “การพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สร้างพื้นที่การมีส่วนร่วม” อย่างจริงจังและเป็นรูปธรรมทั้งนี้ ควรจัดให้มีกองทุนเพื่อการพัฒนาชุมชนสำหรับชุมชนในจังหวัดชายแดนใต้

คำสำคัญ : ชุมชนศรัทธา การพัฒนา อัตลักษณ์ชุมชน

Abstract

The aim of this article is to present the community evolution which includes problems and approaches to support and strengthen Chumchonsattha Network suited with community identities. The study applied the qualitative research method, started with documentary research and followed by field research. The field researches were conducted by interview, observation, and workshops.

The study found that since 2004, violence has happened and profoundly impacted to a foundation of Chumchonsattha Network. The Network was established through community empowerment to improve new development alternatives that harmonized with community's expectations and needs. Through many activities, people process was started. Innovation from the people process led to the success in community development based on local identity and culture. Improvement in new activities led to community independence and sustainability. These activities assisted in the formation of proudness and confidence among people in the development process. The process has been well accepted by other organizations as they continued to provide further support to Chumchonsattha Network operation.

However, the operation of Chumchonsattha Network consisted of many problems from the community level to the network level. These problems included Chumchonsattha Network status, position, and idealization of the concept. This study suggested that the Chumchonsattha Network should reform its structure and management practice. Its management practice should be decentralized and equipped with capacity strengthening for leaders at all levels. In addition, the Chumchonsattha Network should enhance public communication and foster relationships with other networks and civil organizations. The study made an additional suggestion on policy in which Thai government should require an alteration of development concept at ministerial level. The concept should support community strengthening through community participation with tangible output. Consideration should be made on providing community fund for community development in the southern border province.

Keywords : Chumchonsattha Network, Development, Community Identity.

บทนำ

ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดขึ้นมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ และยังคงดำรงอยู่ต่อเนื่องเชื่อมโยงถึงปัจจุบัน ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมที่แม้อาจมีความแตกต่าง แต่กระบวนการเชิงนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาที่ผ่านมามักถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า “ขาดการศึกษาประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม” ให้ความสำคัญกับการพัฒนาจากภายนอกที่จะเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในทิศทางที่มุ่งตอบสนองยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับชาติ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2549) เรียกว่าการพัฒนาแบบดิ่งเดียว มุ่งลดทอน ทำลายความหลากหลายต่าง ๆ ในนามของการพัฒนา ความก้าวหน้า และความมั่นคงกระแสหลัก ขณะที่อัมมาร์ สยามวาลา (2549) วิเคราะห์ว่าปัญหาเกิดจากความไม่ยุติธรรม นโยบายด้านความมั่นคง และการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางได้สร้างแรงกดดันต่อชุมชนท้องถิ่นทำให้ไม่สามารถเพิ่มกำลังการผลิตหรือผลิตภาพเนื่องจากทรัพยากรได้ถูกกลืนไปจำนวนมากในนามของการพัฒนาสมัยใหม่

ข้อเสนอที่แหลมคมจากชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดชายแดนใต้ที่ว่า “การพัฒนาคือการไม่พัฒนา” อันมีนัยสะท้อนว่า “การพัฒนาในแนวทางหลักที่ริเริ่มผลักดันโดยรัฐส่วนกลางเป็นการพัฒนาที่ตีบตัน ไร้ทางออก” ดังนั้น จึงต้องสร้างเลือกการพัฒนาในแนวทางใหม่ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองอย่างจริงจังด้วยการสร้าง “จุดแตกหักที่ชุมชน” ที่หมายถึงการพัฒนาบนฐานอัตลักษณ์ชุมชนและวัฒนธรรมจึงน่ามีความน่าสนใจเป็นทั้งในแง่วิสัยคิดและการปฏิบัติการ (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ มณีรัตน์ มิตรปราสาท และแวรอมลี แวบูละ, 2555 : คณะทำงานวาระสังคม, 2552)

บทพิสูจน์เบื้องต้นในแนวทางการพัฒนาบนฐานอัตลักษณ์ชุมชนและวัฒนธรรมสะท้อนได้จากการรวมตัวของชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันประกอบด้วย ชุมชนในจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และ 4 อำเภอของจังหวัดสงขลา จำนวน 170 ชุมชน ภายใต้ชื่อ “เครือข่ายชุมชนศรัทธา” หรือ “กัมปง ตักวา” (Kampung Taqwa) ใน พ.ศ. 2551 เพื่อสร้างกิจกรรมและโครงการพัฒนาที่มุ่งยกระดับและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในมิติต่าง ๆ ต่อเนื่องจากโครงการและกิจกรรมอื่นที่มีมาก่อนหน้า เช่น โครงการบ้านมั่นคง การออมทรัพย์และสวัสดิการชุมชน การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การประมงพื้นบ้าน ฯลฯ ผ่านกระบวนการที่เน้นการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเองที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต หลักปฏิบัติ และความต้องการของสมาชิกในชุมชน ด้วยแนวคิด “ใช้หลักศาสนา สร้างศรัทธา พัฒนาชุมชน หนุนสร้างชุมชนเป็นสุข” (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ มณีรัตน์ มิตรปราสาท และแวรอมลี แวบูละ, 2555 ; Chitniratna, 2012)

การก่อตัวและกระบวนการพัฒนาของเครือข่ายชุมชนศรัทธา ภายใต้สถานการณ์ความรุนแรงนับเป็นมิติใหม่ของการพัฒนา เพราะเป็นการเปิดพื้นที่ปฏิบัติการงานพัฒนาด้วยการบูรณาการกับหลักศรัทธาของศาสนาอิสลามและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ และดำเนินงานด้วยความอิสระ ตอบสนองความต้องการชุมชนได้ มากไปกว่านั้นยังสามารถหนุนเนื่องสู่การสร้างสุขและสันติภาพในชายแดนได้อีกทางหนึ่ง

บทความนี้จึงเขียนขึ้นเพื่อนำเสนอวิวัฒนาการ ปัญหา และแนวทางสนับสนุนความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชนศรัทธาในการพัฒนาบนฐานอัตลักษณ์ชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูล ทั้งจากการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์การสังเกต และการประชุมเชิงปฏิบัติการ เนื้อหาในบทความประกอบด้วย 2 หัวข้อหลัก คือ “ชุมชนศรัทธา : ความหวังและพลังปกป้อง” และ “ปัญหาและแนวทางสนับสนุนความเข้มแข็งเครือข่ายชุมชนศรัทธาบนฐานอัตลักษณ์ชุมชน”

ชุมชนศรัทธา : ความหวังและพลังปกป้อง

การก่อตัวของเครือข่ายชุมชนศรัทธามีวิวัฒนาการมาจากการรวมกลุ่มของชุมชนในเขตเมือง ก่อนขยายขอบข่ายเชิงพื้นที่และประเด็นครอบคลุมปัญหาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และจัดตั้งเป็นเครือข่ายทางการ ชื่อ “เครือข่ายชุมชนศรัทธา” ใน พ.ศ. 2551 ตลอด 10 ปีที่ผ่านมา สามารถแบ่งวิวัฒนาการของเครือข่ายออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคก่อร่างสร้างพลังชุมชน ยุคชุมชนศรัทธา-แสงสว่างที่กำบัง และยุคขับเคลื่อนชุมชนศรัทธาสู่ขบวนการใหญ่

ยุคก่อร่าง-สร้างพลังชุมชน

การเติบโตแบบก้าวกระโดดของระบบเศรษฐกิจประเทศไทย ในช่วงทศวรรษที่ 30 ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็น “สิ่งมหัศจรรย์แห่งเอเชีย” แต่ความไม่สมดุลที่เกิดขึ้นอันเป็นผลพวงของการพัฒนาในทิศทางนี้ได้นำมาซึ่งวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างขนานใหญ่ กระทั่งต้องขอรับการช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือ “IMF” ใน พ.ศ. 2540 ภายใต้เงื่อนไขการดำเนินนโยบาย (Policy Conditionalities) ที่ผูกติดมากับการกู้ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือการฟื้นฟู/ เยียวยาสังคมจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจแก่กลุ่มประชาชนที่เปราะบางทั้งในเขตชนบทและเมือง โดยที่รัฐบาลไทยได้ดำเนินการช่วยเหลือด้วยการจัดตั้งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund) ขึ้นใน พ.ศ. 2541 เพื่อเพิ่มโอกาสในการจ้างงานสนับสนุนให้มีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ และใช้วิกฤติให้เป็นโอกาสในการปฏิรูประบบให้เกิดการกระจายอำนาจเสริมความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและองค์กรส่วนท้องถิ่น และกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ โดยมีสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ ซึ่งต่อมาภายหลังกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมได้เปิดโอกาสให้ชุมชนและองค์กรชุมชนได้เสนอโครงการพัฒนา

ตามแนวทางที่กำหนด ขณะที่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีนักพัฒนาอิสระกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีประสบการณ์จากการทำงานพัฒนาชุมชนแออัดในเขตเมืองสงขลามาก่อนเห็นว่างานพัฒนาชุมชนในเขตเมืองจังหวัดชายแดนภาคใต้ยังไม่มียุทธศาสตร์พัฒนาเอกชนเข้าไปดำเนินการมาก่อน จึงตัดสินใจเข้าไปบุกเบิกงานพัฒนาในเขตเมือง ทั้งนี้ ในระยะเริ่มต้นเน้นพื้นที่ชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองปัตตานีเพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมและการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง ในครัวเรือนและชุมชน เช่น การออมทรัพย์ การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน กลุ่มอาชีพ การพึ่งตนเองในครัวเรือนและอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงไปสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง โดยมีผู้หญิง/ แม่บ้านเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญในการขับเคลื่อนงานและกิจกรรม

กระทั่งใน พ.ศ. 2545 มูลนิธิชุมชนไท ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการพัฒนาคมนชนในเมืองและชนบทให้ชุมชนเป็นแกนหลักในการตัดสินใจ ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหารวมทั้งการคิดค้นงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนเมืองและท้องถิ่นร่วมกับภาคีต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนโดยขยายพื้นที่การทำงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ด้วยการร่วมกับนักพัฒนากลุ่มเดิมและกลุ่มปัญญาชนที่สนใจงานพัฒนาจัดทำ “โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่” ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เป้าหมายสำคัญคือการแปลงแนวคิดเรื่อง “ชุมชนและเมืองน่าอยู่” ไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม จากการมีส่วนร่วมและการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติการจริงในสถานการณ์ ปัญหา และการคิดค้นกิจกรรมพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน นอกจากนี้ ยังได้ขยายเครือข่ายความร่วมมือยังชุมชนแออัดอื่น ๆ ในเขตเทศบาลกระทั่ง เกิด/ กลายเป็นเครือข่ายอย่างหลวม ๆ จำนวน 16 ชุมชนขึ้นเพื่อหนุนสร้างความร่วมมือ รวมทั้งร่วมกันสำรวจปัญหาคนจนเมืองอื่น ๆ ในจังหวัดยะลาและนราธิวาส

ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ริเริ่มนโยบายการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยแก่ผู้มีรายได้น้อยและคนจนในเมือง ใน พ.ศ. 2547 กลุ่มนักพัฒนาและเครือข่ายองค์กรชุมชน จึงเริ่มมองเห็นโอกาสของการเชื่อมร้อยปัญหาคนจนเมืองในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาความไม่มั่นคงด้านที่อยู่อาศัย การขาดแคลนทุนทรัพย์ในการขยายที่อยู่อาศัยทำให้ต้องอยู่อาศัยรวมกันอย่างแออัด ประกอบกับในช่วงนี้มีเหตุการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ จึงได้เสนอโครงการบ้านมั่นคง จากการสนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัดโดยมีเป้าหมายที่ไม่จำกัดไว้เพียงแค่การมี/ ขยับ/ ขยายที่อยู่อาศัยเท่านั้น หากยังหมายถึงการเป็นฟันเฟืองเล็ก ๆ ของการหนุนสร้างสันติภาพและการแก้ไขปัญหาชายแดนได้ในอีกทางหนึ่งด้วย

ใน พ.ศ. 2548 เครือข่ายชุมชนบ้านมั่นคงชายแดนใต้ได้ร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เสนอโครงการพัฒนาชุมชนเพื่อเสริมสร้างสันติสุข 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อรัฐบาลเพื่อเป้าหมายในการสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ ด้วยกระบวนการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ภายใต้หลักการดำเนินงานดังต่อไปนี้ (1) มีระบบการฟื้นฟูชุมชนโดยเชื่อมโยงตั้งแต่

ระดับครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่นให้สามารถทำงานร่วมกัน เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีส่วนสำคัญในการกำหนดอนาคตชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ผ่านองค์กรชุมชนที่มีระบบบริหาร จัดการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง (2) ใช้กระบวนการวางแผนให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาชุมชนหลากหลายมิติ ทั้งการพัฒนาคน อาชีพ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในระบบชุมชนการจัดการแก้ไขปัญหาที่ดิน การฟื้นฟูพื้นที่การเกษตร ทั้งเชื่อมโยงกระบวนการวางแผนเข้าสู่ระบบการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม และ (3) ใช้กระบวนการพัฒนาที่ยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางและเป็นแกนหลักที่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับระบบการพัฒนาท้องถิ่น และการบริหารงานพัฒนาภาครัฐในระดับต่าง ๆ ทั้งนี้โครงการพัฒนาชุมชนเพื่อเสริมสร้างสันติสุข 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีการดำเนินงานครอบคลุมแผนงานด้านการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนในเขตเมือง ปัญหาที่ดินทำกิน และปัญหาความเดือดร้อนของชาวประมงพื้นบ้าน อาจกล่าวได้ว่าวิวัฒนาการของเครือข่ายชุมชนศรัทธาในยุคต้น เป็นช่วงเวลาของการดำเนินกิจกรรมพัฒนาเพื่อ “ค้นหาพลังและศักยภาพชุมชน” ด้วยแนวทางการพัฒนาชุมชนพื้นฐาน การประสานงานข้ามพื้นที่ในลักษณะเครือข่ายแบบหลวม ๆ พร้อม ๆ กับการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับวิถีและอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นเป็นด้านหลัก

ยุคชุมชนศรัทธา-แสงสว่างที่กำบัง

ความรุนแรงรอบใหม่ที่มีจุดเริ่มต้นจากกรณีปล้นปืนจากกองกำลังไม่ทราบชื่อ/ ฝ่าย ได้เข้าทำการโจมตี/ บุกปล้นคลังอาวุธกองพันพัฒนาที่ 4 ในค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ อำเภोजะเอย์ จังหวัดนราธิวาส ส่งผลให้รัฐบาลเลือกดำเนินนโยบายในการแก้ไขปัญหาโดยให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาด้วยยุทธศาสตร์ทางการทหารพร้อม ๆ กับการปรับเปลี่ยนระบบและกลไกการบริหาร แต่ปัญหาก็กไม่ได้ลดลงแต่อย่างใด ทั้งนี้จากการวิเคราะห์ของเครือข่ายชุมชนเห็นว่า การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการใช้มาตรการทางทหารและความมั่นคงแบบแคบขาดความเชื่อมโยงกับมิติปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นหรือสั่งสมมาก่อนหน้า ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ปัญหาการขาดโอกาสทางการศึกษา การพัฒนาที่ไม่สมดุล การดูแลทรัพยากรจากท้องถิ่นมาใช้ในนามของการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเจริญ หรือแม้กระทั่ง การถูกทำให้กลายเป็นอื่นด้วยความแตกต่างด้านภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม (เครือข่ายชุมชนศรัทธา, 2551) ดังนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหาจึงต้องรื้อฟื้นความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ด้วยอัตลักษณ์และสิ่งยึดเหนี่ยวที่มั่นคงของชุมชน ก็คือ “ศาสนา และหลักศรัทธา” ด้วยเหตุนี้ การประชุมเครือข่ายชุมชน ใน พ.ศ. 2551 จึงมีมติก่อตั้ง “เครือข่ายชุมชนศรัทธา” ขึ้นอย่างเป็นทางการ และใช้ชื่อในภาษามลายูว่า “กำบัง ตักวา” โดยที่กำบัง หมายถึง “ชุมชน/ หมู่บ้านที่มีประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามอาศัยอยู่ร่วมกัน ในพื้นที่อาณาบริเวณหนึ่ง” ส่วนคำว่า “ตักวา” ในคัมภีร์อัลกุรอานหมายถึงการยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ดังนั้น คำว่า ชุมชนศรัทธาหรือกำบังตักวา จึงหมายถึง การสร้างชุมชนที่มีความศรัทธายำเกรง

ต่ออัลลอฮ์ด้วยการกระทำความดีที่อัลลอฮ์ทรงบัญชาและออกห่างจากสิ่งต้องห้ามภายใต้กรอบศาสนาอิสลาม (เครือข่ายชุมชนศรัทธา, 2551)

ในความหมายที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาชุมชน ชุมชนศรัทธาเป็นการชี้ให้เห็นว่า “กิจกรรมที่จะดำเนินการในชุมชนจะต้องมาจากหลักศาสนาและบรรทัดฐานของการปฏิบัติ สิ่งที่ดีงามของผู้คนในชุมชน มีการเชื่อมโยงกับหลักศาสนา เพื่อสร้างความไว้วางใจและทำให้เกิดการยอมรับ” และเป็นการสร้างชุมชนจากรากฐานความเป็นจริงด้วยการใช้ตัวแบบเชิงอุดมคติที่สามารถจับต้องสัมผัสได้ในโลกของชีวิตประจำวัน หรือหากจะกล่าวในอีกความหมายหนึ่งชุมชนศรัทธาเป็นทั้งขบวนการพัฒนาชุมชนที่มุ่งสู่การสร้างสังคมใหม่/ ชุมชนใหม่” ด้วยพลังชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักศรัทธา และขบวนการทางวัฒนธรรมที่มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ “การสร้างความดีเชิงซ้อน” หล่อเลี้ยงขบวนการเคลื่อนไหว

ไพศาล ตะหลั่น (ม.ป.ป.) ที่ปรึกษาเครือข่ายชุมชนศรัทธาอธิบายว่า ศรัทธาประกอบด้วยความเชื่อการมีอยู่จริงของอัลลอฮ์ เพราะการดำเนินชีวิตในวิถีอิสลามมีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการมีอยู่จริงของอัลลอฮ์พระผู้เป็นเจ้าที่ทรงเป็นผู้สร้างทั้งอภิปาลและประทานอิสลามเป็นระบบนำทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เชื่อว่ามลาอิกะฮ์ (เทวดา) ผู้รับใช้อัลลอฮ์นั้นมีอยู่จริง เชื่อในคัมภีร์ที่ได้บอกถึงระเบียบ กฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์บนฐานคุณธรรมที่สามารถทำให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในโลกนี้ เชื่อในบรรดาศาสนาทุกของอัลลอฮ์ และเชื่อในการมีอยู่จริงของโลกหน้า และเชื่อในกฎกำหนดสถานะซึ่งปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ จะเป็นไปตามที่กำหนดไว้โดยพระผู้เป็นเจ้า ภายใต้หลักศรัทธาศาสนิกต้องปฎิญาณยอมรับอิสลาม ละหมาดวันละห้าเวลาตามกำหนด ถือศีลอดในเดือนรอมฎอนของทุกปี จ่ายทานบังคับหรือที่เรียกว่า “ซากาต” และเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์หนึ่งครั้งในชีวิตหากมีความสามารถ

จากฐานของหลักการศรัทธาและหลักปฏิบัติของมุสลิมดังกล่าวเครือข่ายชุมชนศรัทธาได้พัฒนาตัวชี้วัดการเป็นชุมชนศรัทธาประกอบด้วย (1) มีการใช้มัสยิดเป็นศูนย์รวมในการรักดี (อิบาตะฮฺ) ต่อพระเจ้าและเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน (2) สมาชิกในชุมชนมีความเข้าใจในหลักศรัทธาอย่างถูกต้อง (3) สมาชิกในชุมชนปฏิบัติศาสนกิจอย่างสม่ำเสมอและมีการตักเตือนกันในเรื่องความดี (4) ผู้นำศาสนาและผู้นำท้องถิ่นมีความสามัคคีและเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชน (5) สมาชิกในชุมชนได้รับการศึกษาทั้งศาสนาและสามัญเท่าที่เหมาะสม (6) มีความเป็นพี่น้องกันมีความรักและมีความเกื้อกูลกันในชุมชน (7) ชุมชนมีความสะอาด เป็นระเบียบและมีสภาวะแวดล้อมที่ดี (8) สมาชิกในชุมชนมีสุขอนามัยที่ดี (9) สมาชิกในชุมชนมีฐานะเศรษฐกิจพอเพียงยั่งยืนและมีเงินออม และ (10) ชุมชนมีพลังที่เข้มแข็งในการป้องกันสิ่งแปลกปลอมที่เป็นภัยมิให้เข้ามาในชุมชน

ทั้งนี้ หลักศรัทธาได้ถูกผนวกเข้ากับกระบวนการพัฒนากิจกรรมและโครงการครอบคลุมมิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เช่น กิจกรรมด้านศาสนา เกี่ยวกับการสอนการอ่านอัลกุรอานด้วยระบบกีรออาตี กิจกรรมออมทรัพย์และระบบสวัสดิการชุมชน

การตั้งสหกรณ์ร้านค้า การปรับปรุงพัฒนาที่อยู่อาศัย การจัดสรรทรัพยากรและกรรมสิทธิ์ที่ดิน การจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง และกลุ่มแม่บ้าน ทำให้ได้รับการยอมรับและตอบรับที่ดีจากชุมชน ด้วยเห็นว่าการดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนศรัทธาเป็น “ทางเลือกใหม่” และเป็น “ความหวังของการเปลี่ยนแปลง” ในจังหวัดชายแดนใต้ที่จะนำชุมชนไปสู่การพึ่งตนเองได้ ดังรายงานการศึกษาเรื่อง ชุมชนศรัทธา : แนวทางการพัฒนาสังคม ฐานศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ของอาแว มะแสะ (2554) ที่พบว่า “ชุมชนศรัทธาก่อตัวขึ้นมาเพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทในท้องถิ่น ที่การดำเนินชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่อิงหลักคำสอนของศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยที่เครือข่ายชุมชนศรัทธามีกระบวนการในการระดมความคิดเห็นเพื่อพัฒนาแนวคิดและการขับเคลื่อนการพัฒนาที่เน้นในระดับชุมชน แต่มีการดำเนินการขับเคลื่อน ทั้งในระดับเครือข่ายและระดับชุมชน โดยยึดเอาความศรัทธาในศาสนาเป็นฐานการขับเคลื่อน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำฝ่ายต่าง ๆ ของชุมชน และสมาชิกชุมชน เพื่อให้มีอิสระสูงในการคิด การตัดสินใจและการดำเนินการพัฒนาที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ”

ใน พ.ศ. 2551 เครือข่ายชุมชนศรัทธาได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) จัดทำโครงการ “หมู่บ้าน/ชุมชนศรัทธาสร้างสันติสุขที่มีจิตวิญญาณ เพื่อการพัฒนาจังหวัดชายแดนใต้” ทั้งนี้ ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (2552) ระบุเหตุผลในการสนับสนุนไว้อย่างตื่นตาและน่าสนใจว่า “การใช้กระบวนการของหมู่บ้าน/ชุมชนแก้ปัญหาที่เป็นระบบเชื่อมโยงกับมิติทางด้านศาสนา (กัมปงตักวา) โดยใช้ศาสนาที่ประชาชนศรัทธาเป็นเครื่องมือสร้างสันติสุขให้สังคมน่าอยู่ พร้อม ๆ กับคำนึงถึงการใช้หลักการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติได้จริง โดยมีแนวทางที่สำคัญคือการทำสังฆกรรมให้ปรากฏโดยใช้หลักศรัทธาที่ถูกต้องและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงถึงอัตลักษณ์ของตนเองผ่านกิจกรรมพัฒนาที่ตนเองถนัดสนใจตามหลักคิดประชาชนต้องรู้ปัญหาและแก้ไขปัญหาด้วยตนเองซึ่งเป็นการเพิ่มบทบาทให้คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำสี่เสาหลักได้มีบทบาทเพิ่มขึ้นในหมู่บ้าน”

ด้วยภารกิจบทบาทที่มากและซับซ้อนขึ้น เครือข่ายชุมชนศรัทธาจึงได้ปรับโครงสร้างการดำเนินงานจากคณะทำงานแบบหลวม ๆ ไม่เป็นทางการ เป็นระบบโครงสร้างที่ชัดเจนและเป็นระบบมากขึ้นในเวลาต่อมา แต่คงความเป็นองค์กรที่ไม่เป็นทางการ มีความยืดหยุ่นคล่องตัวในการบริหารจัดการ และเปิดกว้างในการดำเนินกิจกรรมเป็นอิสระในแต่ละชุมชน ด้วยการจัดให้มีคณะทำงานใน 3 ระดับ คือ คณะกรรมการบริหารทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย แนวทาง และการขับเคลื่อนในภาพรวม คณะทำงานประสานงานระดับจังหวัด เรียกว่า “แกนนำขับเคลื่อนเครือข่าย” และคณะทำงานขับเคลื่อนงานระดับชุมชน เรียกว่า “แกนนำขับเคลื่อนชุมชน” ทั้งนี้ ในระดับชุมชนยังมีระบบประสานเชิงพื้นที่ตามลักษณะภูมิโนเวศเรียกว่า “ระบบโซน” เพื่อเป็นกลไกหนุนเสริมในอีกทางหนึ่งด้วย

ใน พ.ศ.2552 เครือข่ายชุมชนศรัทธาได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การแอคชั่นเอด ประเทศไทย (Action Aid Thailand) ผ่านทางมูลนิธิชุมชนไท ในการจัดทำโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาคุณภาพชีวิตเครือข่ายชุมชนศรัทธา วัตถุประสงค์เพื่อ (1) เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองในระยะยาว (2) พัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนและสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้นำท้องถิ่นให้เกิดรูปธรรม (3) การพัฒนาศักยภาพแกนนำ ผู้นำ และผู้หญิงให้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และ (4) เพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขด้วยทางการพัฒนาเพื่อยุติความรุนแรงในพื้นที่ ทั้งนี้ ในการดำเนินการตามโครงการฯ ได้คัดเลือกชุมชนนาร่อง จังหวัดละ 1 ชุมชน (ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส) และเชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนศรัทธาเดิม นอกจากนี้ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน โครงการจัดตั้งศูนย์อิสลามศึกษาเพื่อการบูรณาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ยังได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนศรัทธา จัดทำโครงการพัฒนาชุมชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชน ในแนวทางการใช้หลักศาสนานำการพัฒนา หนุนสร้างชุมชนเข้มแข็งขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาพื้นฐานระดับชุมชน และเคลื่อนสู่การผลักดันในเชิงนโยบาย

กล่าวได้ว่าการดำเนินงานของเครือข่ายในยุคนี้นี้ มีทั้งการทำงานในเชิงลึกระดับชุมชน เพื่อขบเน้นคุณภาพงานให้มีความชัดเจนในแนวทางและรูปแบบ ที่จะสามารถผลักดัน/ นำเสนอกับสาธารณะ และ/ หรือการขับเคลื่อน/ ผลักดันให้เป็นนโยบายสาธารณะ และการประสานภาคี เครือข่ายองค์กรประชาสังคม ขบวนการชุมชน นักวิชาการ ฯลฯ ส่วนในภาพกว้างจะผนึกประสานการเคลื่อนไหวในเชิงนโยบายและโครงสร้าง

ยุคขับเคลื่อนชุมชนศรัทธาสู่ขบวนการใหญ่

ประสบการณ์ขับเคลื่อนงานพัฒนาในระดับชุมชน เชิงประเด็นและพื้นที่ของเครือข่ายชุมชนศรัทธาค่อย ๆ ยกกระดับไปสู่การเคลื่อนไหวในวงกว้างในเชิงการสื่อสารสาธารณะ เพื่อสร้างการรับรู้และเปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับจังหวัดชายแดนใต้ การเชื่อมประสานเครือข่ายภาคประชาชน องค์กรประชาสังคม และสถาบันการศึกษาทั้งในและนอกพื้นที่และการผลักดันปัญหาเชิงนโยบายที่มีนัยสะท้อนการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้

ในช่วงนี้แม้บทบาทการขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนของเครือข่ายชุมชนศรัทธาจะเป็นที่รับรู้และยอมรับเพิ่มมากขึ้น แต่ในภาพรวมยังอยู่ในแวดวงที่จำกัด บ้างเห็นว่าเป็นขบวนการทางศาสนาที่อาจเกี่ยวพันกับขบวนการเคลื่อนไหวก่อความรุนแรงในพื้นที่ หรือการถูกวิจารณ์จากนักการศาสนาแนวอนุรักษ์ที่เห็นว่าเป็นการสุมเสี่ยงต่อการอ้างหลักศาสนา/ ศรัทธาในทางที่ผิด ฯลฯ ทำให้เครือข่ายชุมชนศรัทธามีการสื่อสาร สร้างความเข้าใจอย่างขนานใหญ่ ทั้งการรวบรวมองค์ความรู้ เผยแพร่การดำเนินงานสู่สาธารณะด้วยกิจกรรมเชิงรณรงค์ เผยแพร่ เช่น ผลิตหนังสือ จุลสาร “ร่วมสร้างชุมชนศรัทธา จังหวัดชายแดนใต้” สติกเกอร์ “ร่วมสร้างชุมชนศรัทธา” เสื้อรณรงค์ชุมชนศรัทธา “กัมปง ตักวา” เว็บไซต์ชุมชนศรัทธา และผลิตซีดีเพลงการจัดงานมหกรรมชุมชนศรัทธา

กลาง พ.ศ. 2553 เครือข่ายชุมชนศรัทธาได้ร่วมกับองค์กรภาคี ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยทักษิณ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร มูลนิธิชุมชนไท และองค์การแอ็คชั่นเอด ประเทศไทย ลงนามความร่วมมือเพื่อร่วมกันศึกษา วิจัย ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนบริหารจัดการหมู่บ้านอย่างมีอิสระ ภายใต้แนวคิดที่เน้นการดำเนินกิจกรรมตามครรลองของหลักศาสนาที่ถูกต้องโดยใช้กระบวนการการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม สอดคล้องกับวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชน นอกจากนี้ ยังได้ร่วมกับขบวนการประชาชนและประชาสังคมอย่างต่อเนื่องและเด่นชัดในหลายเครือข่าย/ ขบวนการ เช่น การเข้าร่วมสนับสนุนเครือข่ายแก้ปัญหาค่าที่ดินส่วยชาติคนไทย (ไทยพลัดถิ่น) ในการผลักดันให้รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเร่งรัดนำร่างพระราชบัญญัติสัญชาติเข้าสู่การพิจารณาในสภานิติบัญญัติ ด้วยการเดินเท้าจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์-กรุงเทพฯ เพื่อทวงถามสัญญาการผลักดันพระราชบัญญัติสัญชาติจากรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎร การเข้าร่วมเวทีถก ประเทศไทยคนได้กำหนดอนาคตตนเองร่วมกับคณะกรรมการส่งเสริมการเมืองภาคพลเมืองประจำภาคใต้และเครือข่ายภาคประชาชนใน 14 จังหวัดภาคใต้ เวทีปฏิรูปสังคมและการเมืองในประเด็น “คนได้กับการปฏิรูปแผ่นดิน”

ในระดับนโยบาย เครือข่ายชุมชนศรัทธาได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P-Move) ผลักดันปัญหาโดยเน้นประเด็นในด้านสิทธิมนุษยชนและการแก้ไขปัญหาแรงงานที่ชุมชนเผชิญในระดับพื้นที่ได้ร่วมกับ “สภาประชาชนสังคมชายแดนใต้” จัดเวทีรณรงค์เผยแพร่แนวคิดท้องถิ่นจัดการตนเองในนามชายแดนใต้จัดการตนเอง และการเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาความรุนแรงต่อหน่วยงานรัฐบาล

ที่น่าสนใจคือการร่วมกับมหาวิทยาลัยทักษิณและองค์กรภาคี อันประกอบด้วย สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สภาพัฒนาการเมือง คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร มูลนิธิชุมชนไท องค์การแอ็คชั่นเอดประเทศไทย สมาคมผู้หญิงและสันติภาพ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดสตูล สำนักงานปฏิรูป และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน จัดประชุมวิชาการเรื่อง “ชุมชนชุมชนคนใต้ครั้งที่ 3 : เสียงจากผู้ไร้สิทธิชายแดนใต้” (Voices of Voiceless: from the Southernmost People in Thailand) ในระหว่างวันที่ 12-14 กันยายน 2554 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา ซึ่งภายหลังการจัดประชุมได้ร่วมกันประกาศปฏิญญาชื่อว่า “ปฏิญญาสงขลา : สังคม/ ชุมชนใหม่ที่เป็นไปได้” ที่มีเนื้อหาที่สะท้อนการรวมพลังสร้างการเปลี่ยนแปลงโดยชุมชนอย่างน่าสนใจ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า (มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2554)

“การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมจากการเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ การเติบโตของระบบการค้า นโยบายการพัฒนาการผันแปรทางการเมือง ภัยคุกคามและความไม่มั่นคงในภาคใต้ได้ส่งผลกระทบอย่างขนานใหญ่ต่อพวกเราในฐานะประชาชน คนธรรมดาสามัญ ที่ถูกกำหนดชะตาชีวิตให้เดินในเส้นทางที่ไม่ได้กำหนด ทำให้เผชิญกับความเจ็บปวดทรมานอย่างแสนสาหัส และบัดนี้เราได้ประจักษ์ชัดถึงความจำเป็นในเส้นทางที่เป็นไปได้ สำหรับการสร้างสรรค์สังคมใหม่ ที่ทำให้ประชาชน ธรรมดาสามัญสามารถกำหนดนิยามสังคม-ชุมชนใหม่ ที่เราต้องการ...”

ผลจากการประชุมในครั้งนี้อรุณจักร์ สัตยานุรักษ์ (2555) ได้วิเคราะห์ว่าสามารถเปิดพื้นที่ให้ชุมชนสามารถส่งเสียงและแสดงเจตนารมณ์ในทิศทางของการสร้างความยุติธรรมและการดำรงอยู่อย่างเท่าเทียมในสังคมมากขึ้น เพราะเสียงที่เปล่งออกมาคือความชอบธรรมของชุมชน

“เสียงของผู้ไร้สิทธิเป็นเสียงแห่งความชอบธรรมในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเท่าเทียมและเสียงแห่งความชอบธรรมย่อมได้รับการได้ยินเสมอเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาการลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ การทำให้เห็นถึงความหลากหลายของการต่อสู้/ ต่อรอง ในชีวิตทางสังคมชายแดนภาคใต้...การสร้างเป้าหมายสูงสุดของชีวิตและชุมชน ทำให้เกิดความหมายจากชุมชนธรรมดาสู่ชุมชนศรัทธา ซึ่งทำให้คนทั้งหมดในชุมชนได้เกิดเป้าหมายสูงสุดของชีวิตและชุมชนที่จะร่วมกันสร้างสรรค์ให้เข้าใจอุดมคติชุมชน การสร้างอุดมคติของชีวิต”

ในปีเดียวกันนี้ความมั่นใจของเครือข่ายชุมชนศรัทธาถูกเติมเต็มด้วยการได้รับสนับสนุนงบประมาณจากสหภาพยุโรป (EC) ผ่านทางองค์การแอ็คชั่นเอดประเทศไทย (Action Aid Thailand) และมูลนิธิชุมชนไท จัดทำโครงการเสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายชุมชนศรัทธาและภาคีความร่วมมือในท้องถิ่น จำนวน 120 ชุมชนในจังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส เพื่อสร้างศักยภาพการจัดการของเครือข่าย ประสานเชื่อมโยงภาคีความร่วมมือ สนับสนุนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน สร้างกระบวนการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วม สนับสนุนผู้เชี่ยวชาญในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นเศรษฐกิจและศักยภาพผู้หญิง ทำให้ในยุคนี้การดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนศรัทธา มีขอบข่ายทั้งในระดับประเด็นปัญหา พื้นที่ การสื่อสารสาธารณะ การร่วมมือกับภาคี เคลื่อนไหวผลักดันปัญหาในนามขบวนการประชาชน การร่วมกับองค์กรประชาสังคมในท้องถิ่นในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาความรุนแรงในพื้นที่ แม้ปัญหายังไม่คลี่คลาย แต่แนวทางการพัฒนาที่มีรูปธรรมประสบความสำเร็จ สามารถฉายให้เห็นถึงทางเลือกที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้จากการจัดเวทีประชุมเครือข่าย

ประชาสังคมในพื้นที่ได้วิเคราะห์ว่าผลสำเร็จของเครือข่ายชุมชนศรัทธา คือการเกิดนวัตกรรมรูปแบบการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน ซึ่งก็คือหลักศาสนาและศรัทธา ทำให้ชุมชนพัฒนางิจกรรมใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับความคาดหวังและต้องการของชุมชน และโน้มนำไปสู่การสร้างกิจกรรมเพื่อความยั่งยืนและการพึ่งตนเองในชุมชนหลายกิจกรรม เช่น การออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน กีร์ออาตี และกลุ่มอาชีพ ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจและเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนา ดังรายงานการประเมินผลการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนศรัทธาของสำนักนายกรัฐมนตรี (2554) พบว่า

“เครือข่ายชุมชนศรัทธาก่อตัวขึ้นมาเพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทในท้องถิ่น ที่การดำเนินชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่อิงหลักคำสอนของศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยที่เครือข่ายชุมชนศรัทธามีกระบวนการในการระดมความคิดเห็นเพื่อพัฒนาแนวคิดและการขับเคลื่อนการพัฒนาที่เน้นในระดับชุมชน แต่มีการดำเนินการขับเคลื่อน ทั้งในระดับเครือข่ายและระดับชุมชน โดยยึดเอาความศรัทธาในศาสนาเป็นฐานการขับเคลื่อน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำฝ่ายต่าง ๆ ของชุมชน และสมาชิกชุมชน เพื่อให้มีมืออิสระสูงในการคิด การตัดสินใจและการดำเนินการพัฒนา... ส่งผลให้ผู้นำจะนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนได้สูงในอนาคต และทำให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินงาน”

ขณะที่หน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและสังคมเองก็เริ่มให้การยอมรับและมีทัศนคติที่ดีต่อการส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนศรัทธา และร่วมมือเชิงสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่การขยายเผยแพร่ เสริมเติมแนวคิดเรื่องศรัทธาในกระบวนการทำงานขององค์กรของตน และการสนับสนุนงบประมาณดำเนินงานผ่านเครือข่ายชุมชนศรัทธา

นอกจากนี้ เครือข่ายชุมชนศรัทธายังได้ยกระดับไปสู่การเป็นขบวนการชุมชนในท้องถิ่นที่มีบทบาทสร้างความเกี่ยวเนื่อง โยงใยในกระบวนการหนุนสร้างสันติภาพจากข้างล่าง ดังที่ผู้นำของเครือข่ายชุมชนศรัทธาท่านหนึ่งถึงกับระบุว่า “ในชุมชนที่เข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนศรัทธา จะไม่มีปัญหาความรุนแรง” ควบคู่ไปกับการหนุนเนื่อง ผลักดันการสร้างสันติภาพภายใต้แนวคิด “ท้องถิ่นจัดการตนเอง” ร่วมกับภาคีอื่น ๆ รวมทั้งการเข้าร่วมขบวนการชุมชนในพื้นที่ ภูมิภาคอื่นในฐานะขบวนการประชาชน เช่น การเข้าร่วมเวทีกับสมัชชาปฏิรูปประเทศ สภาประชาสังคมชายแดนใต้ การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นเรื่องแนวทางการกระจายอำนาจเพื่อจัดทำข้อเสนอนโยบาย

ปัญหาและแนวทางสนับสนุนความเข้มแข็ง เครือข่ายชุมชนศรัทธา

แม้จะประสบความสำเร็จในการดำเนินงานทั้งในแง่การขับเคลื่อนระดับชุมชนและเครือข่าย การสร้างทางเลือกใหม่ในการพัฒนา การหนุนเนื่องแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย และการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการประชาชน แต่การดำเนินงานของเครือข่ายชุมชนศรัทธา ยังมีปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญหลายประการ กล่าวคือ

(1) ปัญหาพื้นฐานระดับชุมชน ปัญหาที่มีรากฐานมาจากการถูกปิดกั้นการมีส่วนร่วมมาอย่างยาวนานในพื้นที่ ทำให้ชุมชนขาดความมั่นใจในตัวเองในแนวทางการพัฒนา เกิดความลังเล ละล้าละลังในการเข้าร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายชุมชนศรัทธา แม้จะมีการเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมเพื่อให้คนในชุมชนมีความมั่นใจกล้าแสดงตัว ความคาดหวัง และความต้องการมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่พื้นฐานการรับรู้ที่แตกต่างกันของผู้นำ ความขัดแย้งไม่ลงรอยกันของผู้นำกับผู้คนในชุมชน ส่งผลให้เกิดปัญหาความหวาดระแวงและไม่ไว้วางใจกัน ทำให้เกิดการฉุดรั้งงานพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในชุมชนเป็นอย่างมาก

(2) ในระดับเครือข่าย ปัญหาการดำเนินงานที่ไม่สอดคล้องกันในระหว่างชุมชน กล่าวคือ การขาดความเข้าใจที่ดีต่อโครงการของบางชุมชนและสมาชิกชุมชนบางส่วน ปัญหาจำนวนงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนมีน้อยและขาดความชัดเจนในการจัดสรร และความไม่ต่อเนื่องในการดำเนินงาน และขาดการติดตามโดยคณะทำงาน (อาแว มะแส, 2555) นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่น ๆ ที่มีการกล่าวถึงประปรายในหลายชุมชน คือ ชาวชุมชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือกับโครงการ แม้ว่าเป็นส่วนน้อยของชุมชนก็ตาม รวมทั้งผู้นำขาดความสามัคคีหรือร่วมมือกันดีพอในการทำงานพัฒนา หวาดระแวงแกนนำขับเคลื่อนของเครือข่ายชุมชนศรัทธาที่เข้ามาทำงานส่งเสริมในชุมชน นอกจากนี้แล้วระบบบริหารจัดการที่ยังมีปัญหาในแง่การจัดวาง ออกแบบโครงสร้างที่ไม่แน่นอนยึดติดกับตัวบุคคลมากเกินไป ทำให้ขาดความเชื่อมโยงในการขับเคลื่อนในระดับต่าง ๆ ทำให้ส่งผลสำคัญสำคัญต่อแนวคิด ทิศทางและการปฏิบัติการของเครือข่ายชุมชนศรัทธา

(3) ปัญหาสถานะและตำแหน่งที่ของเครือข่ายชุมชนศรัทธา แม้ในภาพรวมเครือข่ายชุมชนศรัทธามีการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดขบวนการหนึ่งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่การนำเสนอแนวคิดเรื่อง “หลักศรัทธา” อาจสร้างความหวาดระแวงให้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากการตีความที่ผิดพลาดและมายาคติเกี่ยวกับความมั่นคงที่กดทับยาวนาน ประกอบกับในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาของเครือข่ายชุมชนศรัทธา ได้ยกระดับไปเป็นขบวนการชุมชนที่ต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงในการทำงานร่วมกับภาคีอื่น ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทาง วิธีการทำงาน ที่หลากหลายขึ้น ขณะที่ฐานปฏิบัติการและผู้ปฏิบัติงานยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ทำให้ขาดความเชื่อมโยงและการเข้าใจร่วมกันภายใน นำมาซึ่งปัญหา “ท่าที” “ความไม่ลงรอย” ภายใต้โครงสร้าง หน้าที่ และการปฏิบัติการจริงในชุมชน ทำให้แกนนำ ผู้นำ และผู้ร่วมงานบางส่วนเริ่มถอยห่างออกไป

(4) ปัญหาการเสพติดอุดมคติ เนื่องจากหลักศรัทธามีความละเอียดอ่อนและอ่อนไหว ทำให้ในหลายกรณีไม่สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากการวิตกกังวลว่า กิจกรรม และวิธีการดังกล่าวสอดคล้อง/ ไม่สอดคล้องกับหลักศรัทธา ดังที่มีการตั้งข้อสังเกตว่าการใช้หลักศรัทธาหากนำไปประยุกต์ใช้ไม่ถูกต้องอาจสร้างความเสียหายและเสื่อมเสียแก่ศาสนาอิสลามได้ หรือในบางกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบและโครงสร้างอำนาจที่ใหญ่กว่า ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างอำนาจทางการเมืองในกระบวนการสันติภาพ หรือการเคลื่อนไหวในเชิงขบวนการชุมชน เครือข่ายชุมชนศรัทธายังมีท่าทีที่ไม่ชัดเจน เนื่องจากการวิตกกังวลกับแนวคิด และหลักการดังกล่าว แต่การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าหลักศรัทธาเป็นกีดกันในการขับเคลื่อน แต่อย่างใด หากแสดง/ สะท้อนถึงแนวคิดและแนวทางที่ต้องมีความชัดเจนขึ้นในอนาคต

ด้วยเหตุนี้ เครือข่ายชุมชนศรัทธา จึงต้องมีกระบวนการสนับสนุนความเข้มแข็งต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถขับเคลื่อนงานพัฒนาในพื้นที่ได้อย่างมั่นใจ ตอบสนองความต้องการของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่ สอดคล้องปัญหา ความต้องการและอัตลักษณ์ของชุมชน บทความนี้จึงเสนอว่า

(1) เครือข่ายชุมชนศรัทธาต้องมีการปรับโครงสร้างและระบบบริหารที่เน้นการกระจายอำนาจให้เกิดขึ้นในทุกระดับ โดยอาจกำหนดระบบและโครงสร้างการบริหารแบบ “โครงข่ายองค์กร” แต่ยังคงรักษาสถรรพชาติการเป็นองค์กรชาวบ้าน/ ชุมชน ที่ยึดหยุ่น อิสระ คล่องตัวในการบริหาร และการสร้างสายสัมพันธ์ในแนวนอน ทั้งนี้โครงข่ายองค์กรอาจจัดให้กลไกกรรมการบริหารเครือข่าย กลไกจังหวัด หรือภูมิภาค และกลไกปฏิบัติการในชุมชน ซึ่งจากการเสวนากลุ่มในระดับแกนนำขับเคลื่อนมีข้อเสนอว่า “เครือข่ายชุมชนชุมชนศรัทธา ควรจดทะเบียนเป็นองค์กรนิติบุคคล ที่อาจอยู่ในรูปของสมาคม หรือมูลนิธิ” ซึ่งผู้เขียนเสนอว่าควรเปิดพื้นที่การพูดคุยให้ตกผลึกก่อน

(2) การขับเคลื่อนงานพัฒนาในชุมชนนับเป็นความโดดเด่นของเครือข่ายชุมชนศรัทธา กระนั้น ควรมีกระบวนการเสริมศักยภาพแกนนำชุมชนเพื่อความเข้าใจในแนวคิดการพัฒนา ภายใต้แนวทางดังกล่าว รวมทั้งการประยุกต์ในบริบทที่แตกต่าง เพราะในหลายชุมชนยังไม่สามารถเชื่อมต่อหรือเข้าถึงสมาชิกชุมชนทั่วไปได้มากนัก กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ สมาชิกชุมชนทั่วไปยังมิใช่ฐานะเป็นเพียงผู้เข้าร่วม หรือรอรับการพัฒนาเท่านั้น จึงควรขยายผลแนวคิด แนวปฏิบัติให้ถึงฐานล่าง หรือการทำให้สมาชิกชุมชนทั่วไปเข้ามาอยู่ในพื้นที่การมีส่วนร่วมที่เข้มข้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดเป็นชุมชนศรัทธาที่กระจายทั่วชุมชนมากขึ้น ทั้งนี้ เครือข่ายชุมชนศรัทธาอาจพัฒนาและยกระดับ “ชุมชนที่ศรัทธา” เป็นต้นแบบการเรียนรู้ เพื่อเหนี่ยวนำแนวคิดการศรัทธาให้เป็นรูปธรรม ทั้งนี้ ต้องจัดให้มีการเสริม พัฒนาศักยภาพในระดับบุคคล และเครือข่าย [ชุมชนศรัทธา] สร้างขีดความสามารถของบุคคล องค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขปัญหาพื้นฐาน การจัดระบบการประสานงานภายใน ภายนอก การสื่อสารสาธารณะ การพัฒนาศักยภาพของแกนนำขับเคลื่อนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญ ชำนาญในประเด็นกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการจัดระบบข้อมูลและสถิติที่จำเป็น เพื่อยกระดับการผลักดันการแก้ไขปัญหาในระดับโครงสร้างหรือนโยบายในอนาคตด้วยขบวนการของเครือข่ายชุมชนศรัทธา

(3) ในช่วงสามปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2554-2556) เครือข่ายชุมชนศรัทธาได้สร้างกลไกอาสาสมัครชุมชน ทำให้การริเริ่มงานพัฒนามีความรวดเร็วขึ้น แต่ควรประสานงานให้ต่อเนื่องเพื่อทำความเข้าใจ สร้างความเชื่อมั่น ทั้งนี้ในบางชุมชนควรกำหนดให้แกนนำขับเคลื่อนให้ความรู้ สร้างทักษะต่าง ๆ แก่ชุมชนและอาสาสมัครควบคู่ไปด้วย

(4) เนื่องจากเครือข่ายชุมชนศรัทธายังมีความใหม่อยู่มากในแง่องค์กรจึงต้องสื่อสารสาธารณะเพื่อสร้างความเข้าใจ สร้างภาพลักษณ์ จัดความเคลือบแคลงบางประการเกี่ยวกับสถานะ ตำแหน่งแห่งที่ของเครือข่ายชุมชนศรัทธาต่อการพัฒนา และการขยายขยายพื้นที่มีส่วนร่วมให้กว้างขึ้น

(5) เครือข่ายชุมชนศรัทธาต้องไม่ละทิ้งโอกาสในการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับเครือข่าย องค์กรประชาชนและประชาสังคมอื่น ๆ ในทุกระดับ เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนภาพใหญ่ของขบวนการชุมชน/ ประชาชนและประชาสังคมในสังคมไทย

อย่างไรก็ดี เครือข่ายชุมชนศรัทธาจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนในเชิงภาวะวิสัยด้วย ดังนั้น การปรับกลไก นโยบายขององค์กร หน่วยงานราชการในพื้นที่หรือเหนือขึ้นไป ก็ต้องกระทำเช่นเดียวกันในระดับพื้นฐานที่สุดคือการทำให้กลไกปฏิบัติการระดับชุมชน พื้นที่เปิดรับแนวคิด แนวทางพัฒนาที่ถูกพัฒนาขึ้น มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจผ่านเครือข่ายชุมชนศรัทธาหรือผลักดันให้ชุมชนริเริ่มการพัฒนาโดยสอดคล้องแนวคิดการศรัทธาเข้าไปในกิจกรรม/ โครงการของหน่วยงานนั้น ๆ

ในระดับต่อมาคือการวาง/ กำหนดนโยบายระดับพื้นที่ที่เป็นจริง ผ่านกลไกคณะกรรมการกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เพราะระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยหลักเกณฑ์การเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2551 ที่กำหนดให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์กรหลักในการพัฒนาหมู่บ้าน ดำเนินงาน/ กิจกรรมในพื้นที่สำหรับพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ได้เสนอให้มีการปรับโครงสร้างคณะกรรมการหมู่บ้านให้มีความสอดคล้อง ด้วยการเพิ่มผู้นำศาสนา/ ผู้นำด้านจิตวิญญาณเข้าร่วมโดยตำแหน่งในฐานะผู้นำกลุ่มกิจกรรม ดังนั้น ในโครงสร้างคณะกรรมการหมู่บ้านจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงประกอบผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำธรรมชาติที่ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ผู้นำธรรมชาติ/ องค์กรชุมชน และผู้นำศาสนา/ จิตวิญญาณ ทั้งนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอาจกำหนด/ วางแนวปฏิบัติกว้าง ๆ สำหรับภารกิจพัฒนาชุมชน/ ท้องถิ่นด้วยหลักศรัทธาและการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจะช่วยให้บรรลุเป้าหมายของหน่วยงาน/ องค์กร ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับความคาดหวังและต้องการของชุมชนด้วย

ในระดับนโยบายรัฐบาลควรกำหนดให้กระทรวงต่าง ๆ ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาโดยมุ่งนำ “การพัฒนาที่มุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนฐานราก” เปิดโอกาสสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม

ทั้งนี้ อาจจัดให้มี “กองทุนกลาง” โดยรูปแบบอาจอยู่ในรูปของ “กองทุนเพื่อการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งด้วยหลักศรัทธา จังหวัดชายแดนใต้” ที่เปิดโอกาสให้ชุมชน/ท้องถิ่น

สามารถเข้าถึงได้ง่าย ยืดหยุ่น ตามเงื่อนไข สถานการณ์ ไม่ผูกติดกับงบประมาณ โดยมีคณะกรรมการบริหารจากหลายภาคส่วน ทำหน้าที่กำหนด กำกับนโยบายและสนับสนุนการปฏิบัติการ จะยิ่งทำให้เกิดกระบวนการสันติภาพ การลดความขัดแย้งและความรุนแรงเร็วขึ้น ดังความเห็นของศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์จังหวัดชายแดนภาคใต้ (2557) ที่ได้สรุปผลการถอดบทเรียนชุมชนศรัทธา พบว่า ผลการดำเนินงานในรอบหลายปีที่ผ่านมาของชุมชนศรัทธามีผลตอบรับที่ดี ในเรื่องหลักคิดพื้นฐานชุมชนศรัทธา/ กัมปงตักวา สามารถจะเป็นประโยชน์ในกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนสอดคล้องกับวิถีความเชื่อและความศรัทธาของชุมชน ตลอดจนการมองไปข้างหน้าของชุมชนในการจะเตรียมรองรับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของสังคมในอนาคตได้ในระดับที่สร้างความอบอุ่นแก่สังคมประเทศได้...แนวคิดและหลักการปฏิบัติของชุมชนศรัทธา ได้สร้างกระบวนการทัศน์การพัฒนาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับหลักการศาสนา ความเชื่อ จึงสามารถสร้างความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกัน อันหมายถึงการร่วมกันสร้างสังคมสมานฉันท์ การพึ่งตนเอง การเอื้ออาทรและการยึดมั่นในวิถีชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมและมั่นคงยั่งยืน สอดคล้องกับการศึกษาของ Candland (2000) เรื่อง “Faith as Social Capital : Religion and Community Development in Southern Asia” ที่พบว่าการใช้หลักศาสนาในการพัฒนาไม่เพียงเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สำหรับการทางเลือกและโอกาสในการพัฒนาตนเอง ชุมชน และสังคมเท่านั้น หากยังคือการเพิ่ม/ สร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนในอนาคต แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการพัฒนาดังกล่าวรัฐต้องเข้ามาสนับสนุนในบทบาทที่เหมาะสมด้วย จึงสามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกันได้ของทุกฝ่ายได้

อย่างไรก็ดี ต้องมีการวิจัยเพื่อสร้าง รวบรวมองค์ความรู้การพัฒนาพัฒนาด้วยหลัก “ศาสนา” “ศรัทธา” อื่นหลาย ๆ กรณี เพื่อเป็นตัวแบบเรียนรู้ และที่สำคัญอาจสนับสนุนให้มีการวิจัยชุมชนโดยชุมชน เพื่อให้งานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- คณะทำงานวาระสังคม. (2552). เอกสารสรุปการเสวนาโต๊ะกลมเรื่องงบประมาณและนโยบายรัฐในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ : ความเป็นจริงและข้อจำกัด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เครือข่ายชุมชนศรัทธา. (2551). รายงานการประชุมเครือข่ายชุมชนศรัทธา 2551. ปัตตานี. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2549). บทนำ : ตลาดวิชามหาวิทยาลัยชาวบ้านในฐานะเครื่องมือต่อสู้กับวัฒนธรรมเชิงเดี่ยวในสังคมไทย”, ใน *ความรู้และความไม่รู้ 3 จังหวัดชายแดนใต้*. กรุงเทพฯ : คณะทำงานวาระสังคม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ มณีรัตน์ มิตรปราสาท และแวรอมลี แวบูละ. (2555). การพัฒนาเพื่อสร้างความมั่นคงของชุมชนในสถานการณ์ความขัดแย้งจังหวัดชายแดนภาคใต้ (จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ไพศาล ดะห์ลัน. ม.ป.ป. อิสลามวิถีแห่งการดำเนินชีวิต. สงขลา. มหาวิทยาลัยทักษิณ. (2554). “ปฏิญญาสงขลา สังคม-ชุมชนใหม่ที่เป็นไปได้”, วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. 6. (2 ตุลาคม 2554 - มีนาคม 2555), 365-367.
- ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์จังหวัดชายแดนภาคใต้. (2557). รายงานสรุปผลการถอดบทเรียนชุมชนศรัทธา กำปงตกัว 2556. ปัตตานี (อัดสำเนา).
- ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้. (2552). รายงานประจำปีศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2554, จาก <http://www.sbpac.go.th>.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2554). รายงานการประเมินผลการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนศรัทธา. กรุงเทพฯ.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2555). “พลังชุมชน พลังผู้ไร้สิทธิ์ : กับการเปลี่ยนแปลงจากข้างล่าง”, วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. 6. (2 ตุลาคม 2554 - มีนาคม 2555), 1-12.
- อัมมาร์ สยามวาลา. (2549). “ปัญหาจากการพัฒนาและไม่พัฒนา”, ใน ความรู้และความไม่รู้ 3จังหวัดชายแดนใต้. 112-117. กรุงเทพฯ : คณะทำงานวาระสังคมสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาแว มะแสะ. (2554). ชุมชนศรัทธา: แนวทางการพัฒนาสังคมบนฐานศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อาแว มะแสะ. (2555). “ชุมชนศรัทธา: แนวทางการพัฒนาสังคมบนฐานศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้”. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. 6. (2 ตุลาคม 2554 - มีนาคม 2555), 35-66.
- Candland, D. (2000). “Faith as Social Capital : Religion and Community Development in Southern Asia”, in *Policy Sciences*. 33 (3 and 4), 355-374.
- Chitniratna, N. (2555). “Development for Community in the Southernmost Provinces”, วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. 6. (2 ตุลาคม 2554 - มีนาคม 2555), 13-34.